

TOG'RAYHON (ORGIGANUM TYTTANTHUM) O'SIMLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA AHAMIYATI

Obidova Marjona Sulton qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Chiroy estetikasi fakulteti

3-kurs talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Tog'rayxon (Origanum tyttanthum) o'simligining o'ziga xos xususiyatlari, tibbiyotdagi va xalq xo'jaligidagi ahamiyatlari keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Tog'rayhon (Origanum tyttanthum), yalpizdoshlar (Lamiaceae), mayda gulli tog'rayhon, tog' qora rayhoni, o'rmon yalpizi, sebinak.*

Tog'rayhon (*Origanum tyttanthum*). Bu o'simlik yalpizdoshlar (*Lamiaceae*) oilasiga mansub o'simlik hisoblanadi. Tog'rayhon ko'p yillik efirmoyi o'simlik hisoblanadi. Tog'rayhon quruq, ochiq o'tloqlarda, quruq o'rmon va o'rmon chetlarida, tepaliklar, qiyaliklar, toshloqlarda va butazorlarda o'sadi. U asosan Rossiyaning Yevropa qismida, Kavkaz, Sibirning janubida hamda qisman Qozog'iston va Qirg'izstonning ayrim joylarida uchraydi. O'zbekistonda oddiy tog'rayhon o'smaydi. Lekin shu o'simlik bilan birga ishlatishga ruxsat etilgan boshqa turi-mayda gulli tog'rayhon O'zbekistonning tog'li nohiyalarida tog'larning pastki va o'rta qismidagi mayda toshli qiyalarda o'sadi. Uni tog' qora rayhoni, o'rmon yalpizi, sebinak ham deb atashadi.

Tog'rayxon (*Origanum tyttanthum*). Ko'p yillik, bo'yi 30-60, ba'zan 90 sm ga yetadigan xushbo'y o't o'simlik. Poyasi bir nechta, tik o'suvchi yuqori qismi sershoqli, tulki va to'rt qirrali bo'ladi. Bargi oddiy, cho'ziq tuxumsimon, o'tkir uchli, tekis qirrali bo'lib, bandi bilan poyada qarama-qarshi o'rnashgan. Gullari mayda, barg qo'ltig'ida 2-3 tadan joylashib, qalqonsimon to'pgul hosil qiladi. Qalqonsimon to'pgullar poya uchida ro'vaksimon to'pgulni vujudga keltiradi. Mevasi- kosachabarg bilan birlashgan to'rtta yong'oqcha. Iyun oyidan boshlab sentabrgacha gullaydi.

Hayotiy shakli ko'p yillik, poyasi siyrak va qisqa tukli yoki tuksiz, barglari 10-15(40) mm uzunlikdagi tuxumsimon- elipsimon yoki cho'zinchoq, poyasiga qarab xanjarsimon, cho'qisi o'tkir yoki xanjarsimon tikanli, deyarli yalong'och, ko'zga ko'ringan tomirlar bo'ylab kam kiprikli, butun. (Flora SSSR 1954-y.20-t 466-469-b)

Tarkibida efirmoyi, geranilatsetat, askorbinkislota, timol, karvakral, oshlovchi moddalar, urug'ida o'ttiz foizgacha moy bor.

Uning yer ustki 0,56-0,58%, bargida 0,68-0,72%, to'pgulida 0,56-0,65% efirmoyi mavjud. Undan tibbiyotda siydik haydovchi, uyqusizlikka qarshi, ovqat hazm qilish organlari faoliyatini yaxshilovchi dori-darmon sifatida foydalaniladi.

Tabobatda uning shoxchalari, yaprog'l, urug'i ishlatiladi. Tibbiyotda tog'rayhonning yer ustki qismidan foydalaniladi. O'simlik gullaganda o'rib olinadi va soya yerda quritiladi. Quriganda so'ng bargi va gullari sindirib olinadi, poyalari esa tashlanadi.

Bundan tashqari tog'rayhon ziravor sifatida ovqatga ishlatiladi. Tog'rayhonning bargi, guli, shoxchalari pazandalikda jumladan, bodring, qo'ziqorin, pomidor tuzlab yopishda qo'llaniladi. Quritib maydalangan tog'rayhon o'simligi quruq mevalarga, guruchga, kiyimlarga sepib qo'yilsa zararkunandalar kelmaydi. Undan turli alkogolsiz ichimliklar, atirsovunlar, tishpastalariga xushbo'y hid taratish maqsadida foydalanish mumkin. Shuningdek u asalshirali hisoblanadi.

Xalq tabobatida tog'rayhonining yer ustki qismidan tayyorlangan damlamasi nafas qisishi, o'pka sili va bronxit kasalliklarida yo'talni to'xtatuvchi, balg'am ko'chiruvchi va terlatuvchi dori sifatida hamda meda-ichak kasalliklarida (ichakning zaiflanishi) ishtaxa ochuvchi va ovqat hazm qilishini yaxshilovchi hamda siydik va el haydovchi dori sifatida qo'llaniladi.

Tog'rayhoni yer ustki qismidan damlama tayyorlash uchun qopqoqli idishga bir stakan qaynab turgan suv quyiladi, ustiga maydalangan yer ustki qismidan 15 gr (uch osh qoshiq) solib, 2soat damlab qo'yiladi. So'ngra dokada suzib kuniga 3-4 marta bir osh qoshiqdan ichiladi.

Tog'rayhon yer ustki qismi ko'krak kasalliklarida ishlatiladigan va terlatuvchi yig'ma choylar tarkibiga kiradi.

Aynan mana shu o'simlikni ko'paytirish va bu o'simlikdan xalq tabobatida to'g'ri foydalanib, turli xil kasalliklarga qarshi dori sifatida foydalanish, farmasevtika sohasida ham keng ko'lamda qo'llanilishini yo'lga qo'yish nur ustiga a'lo nur bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'. Pratorov, Q. Jumayev. Yuksak o'simliklar sistematikasi. Toshkent-2003
2. H. Xolmatov, M.N. Maxsumov, Shamollash kasalliklarida ishlatiladigan dorivor o'simliklar. Toshkent Ibn Sino nomidagi nashriyot – matba birlashmasi 1993.
3. (Flora SSSR 1954-y.20-t. 466-469-betlar.
4. www.ipni.com (International plants Name Index)